

РОЗДІЛ VII. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.13 (477)

АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Коріняк О.М., аспірант

Національна академія прокуратури України

У статті розглядаються питання, які пов'язані з чітким та однозначним визначенням терміна «джерело кримінально-процесуального права», виявленням його відмінних особливостей.

Ключові слова: джерело кримінально-процесуального права, ознаки джерел кримінально-процесуального права.

Коріняк О.Н. АСПЕКТЫ ТОЛКОВАНИЯ ИСТОЧНИКОВ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАИНЫ / Национальная академия прокуратуры Украины, Украина

В статье рассматриваются вопросы, связанные с четким и однозначным определением термина «источник уголовно-процесуального права», выявлением его отличительных особенностей.

Ключевые слова: источник уголовно-процесуального права, признаки источников уголовно-процесуального права.

Korinyak O.N. ASPECTS OF THE INTERPRETATION OF SOURCES OF CRIMINAL PROCEDURE LAW OF UKRAINE / National Academy of Prosecution of Ukraine, Ukraine

The article examines some problems, related to the clear and synonymous decision of term «source of criminal judicial law» by the exposure of his distinctive features.

Key words: source of criminal procedural law, the signs of the sources of criminal procedural law.

За часів існування України як самостійної незалежної держави внутрішні структурні перебудови судової гілки влади так і не вирішили тих проблем кримінального судочинства, які спричинені головним чином недосконалістю самої системи джерел кримінально-процесуального права, недостатністю їх теоретичної розробки. У контексті необхідності забезпечення пріоритету прав та свобод особи в кримінальному судочинстві, створення механізмів їх реалізації питання джерел кримінально-процесуального права України набуло особливої актуальності. Зокрема, гостро відчувається необхідність у пошуку дієвих механізмів вирішення численних колізій та прогалин у кримінально-процесуальному законодавстві України, що на сьогодні становлять дійсну загрозу правам та інтересам учасників кримінального судочинства, порушують конституційну засаду рівності кожної людини перед законом і судом.

Наприклад, аналіз кримінально-процесуальної літератури, у якій розглядаються джерела кримінально-процесуального права, свідчить про певні розбіжності в трактуванні цього питання. У деяких випадках під ним розуміють як форму правових актів, що містять норми, які регулюють суспільні відносини в галузі кримінального судочинства, так і самі ці норми, система яких утворює кримінально-процесуальний закон [1]. А іноді під поняттям «кримінально-процесуальний закон» розуміють форму і зміст кримінально-процесуального права в органічному поєднанні.

Вірне розуміння особливостей джерел кримінально-процесуального права на теоретичному рівні дозволить сформулювати чітку їх ієрархічну структуру на рівні практичному, тобто безпосередньо в національному законодавстві, що, у свою чергу, підвищить його ефективність у цілому.

Теоретичні розробки зазначеної проблематики здійснювались у працях вчених з кримінально-процесуального права М. Бажанова, В. Божьєва, Ю. Грошевого, Г. Гурвича, К. Гуценка,

О. Дроздова, В. Камінської, О. Ларіна, В. Маляренка, О. Михайленка, М. Михеєнка, В. Молдована, П. Пилипчука, М. Полянського, М. Фойницького, М. Чельцова, В. Шибіко та ін. Наукові дослідження зазначених вчених є великим вкладом у теорію кримінального права, однак не повністю висвітлюють всі суттєві питання даної сфери.

Метою даної статті є спроба встановити ознаки джерел кримінально-процесуального права в сучасному їх вигляді та на цій базі запропонувати визначення цього терміна.

Термін "джерело права" юриспруденції відомий давно. Ще римський історик Тіт Лівій назвав закони XII таблиць джерелом усього публічного і приватного права.

Термін "джерело права" існує упродовж багатьох століть. Якщо виходити із його загальнопоширеного значення, то в сфері права під ним потрібно розуміти силу, яка створює право. Такою силою перш за все є влада держави, яка реагує на потреби суспільства, розвиток суспільних відносин і приймає відповідні правові рішення.

Поряд із цим джерелом права слід також виділити форму вираження державної влади, форму, у якій міститься правове рішення держави. Зо допомогою форми право набуває свої невід'ємні риси і ознаки: загальнообов'язковість, загальновідомість і т.д.

Прийнято виділяти:

- 1) джерело права в матеріальному змісті;
- 2) джерело права в ідеальному змісті;
- 3) джерело права в юридичному (формальному) змісті.

Джерелом права в матеріальному змісті є розвиток суспільних відносин. До них належать засоби виробництва матеріального життя, форми власності та інше.

Під джерелом права в ідеальному змісті розуміють правову свідомість.

Коли ж кажуть про джерела в юридичному змісті, то мають на увазі різноманітні форми (засоби) вираження правових норм.

Окремі вчені (Н.Г. Александров) відносять до джерел права діяльність держави по встановленню правових норм або адміністративні і судові прецеденти. При цьому форми вираження таких норм розглядаються як форми, а не як джерела права.

На нашу думку, для позначення форм вираження правових норм доцільно використовувати термін «джерело норм права», тоді «джерелом права» можна позначати соціальні умови і передумови права, а «юридичним джерелом» - правотворче рішення компетентного органу про прийняття, зміну або скасування нормативного правового акту, правових норм.

Але, у сучасній юридичній літературі, термін "джерело" в сенсі форми вираження норм права одержав широке поширення, став достатньо зручним і образно показує, що нормативний правовий акт містить правові норми і з нього як із джерела беруться дані про склад правових норм. Тобто, джерела права – це способи вираження і закріплення правових норм, надання їм юридичного значення, і в подальшому ми будемо використовувати саме цей термін.

Розглянемо сучасний стан розуміння джерел кримінально процесуального права.

Наприклад, деякі автори визнають кримінально-процесуальний закон єдиним джерелом кримінально-процесуального права [2]. На нашу думку, це не зовсім вірно, адже кримінально-процесуальний закон (КПК України) є основним, але не єдиним джерелом кримінально-процесуального права - іноді кримінально-процесуальна діяльність регулюється постановами Верховної Ради України або рішеннями Конституційного Суду України.

Крім цього, кримінально-процесуальні норми як зміст кримінально-процесуального закону можуть міститися в кримінально-процесуальних, нормативно-правових актах, у комплексних нормативно-правових актах, «присвячених» кільком галузям права. Такими є, наприклад: Закони України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України в зв'язку з утворенням податкової міліції» [3], «Про внесення змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України щодо посилення боротьби з порушеннями бюджетного законодавства» [4], «Про внесення змін і

доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про боротьбу з корупцією» [5].

При цьому слід зазначити, що визначення закону єдиним джерелом кримінально-процесуального права усуває з переліку цих джерел міжнародні договори (конвенції), які заключила Україна з іншими державами і які, деякою мірою, регулюють кримінально-процесуальну діяльність посадових осіб судових та інших правоохоронних органів України. Ці правові документи статусу закону не набувають, проте містять ряд кримінально-процесуальних норм.

Пропонується наступна ієрархічна система джерел кримінально-процесуального права:

1. Конституція України;
2. Міжнародні договори, угоди, конвенції;
3. КПК України;
4. Закони України про судоустрій, прокуратуру, адвокатуру тощо;
5. Постанови Верховної Ради України;
6. Укази Президента України;
7. Рішення Конституційного Суду України.

Необхідно зазначити, що роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, накази, інструкції, вказівки Генерального прокурора та Міністра внутрішніх справ не є джерелами кримінально-процесуального права, бо вони містять не нові норми права, а лише тлумачення, роз'яснення судам, органам розслідування і прокурорам щодо правильного застосування вже чинних правових норм.

У суто теоретичному аспекті пропонується визначити джерела кримінально-процесуального права – це форма вираження сукупності процесуальних норм, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність і спрямовані на забезпечення завдань кримінального судочинства, значення яких полягає в тому, що вони встановлюють порядок реалізації матеріального закону, регулюють правові відносини між учасниками кримінально-процесуальної діяльності, забезпечують охорону прав і свобод громадян, які залучаються до сфери кримінального судочинства [6].

Таким чином, виділяють наступні ознаки джерел кримінально-процесуального права:

- 4) це акт, що має найвищу юридичну силу;
- 5) він формулює принципи і регулює процедуру кримінального судочинства;
- 6) він регламентує діяльність учасників процесу, надаючи їм певні права й обов'язки;
- 7) цей акт націлений на вирішення завдань кримінального процесу.

На нашу думку, визначення певного терміна не лише повинне точно відбивати його зміст, а й бути логічно виверченим та позбавленим зайвих категорій та описових понять.

У даному ж випадку запропоноване поняття має декілька суттєвих вад. Наприклад, використання терміну «сукупність», але ж кримінально-процесуальне право – система. Далі йде опис призначення, важливості та значимості цієї категорії, а не її суттєвих характеристик. Якщо ж вести мову про ознаки джерел кримінально-процесуального права, то ми раніше зазначали, що до них належать акти всіх рівнів юридичної сили, а не лише найвищого.

Інші автори пропонують під джерелом кримінально-процесуального права розуміти форму об'єктивізації (закріплення) кримінально-процесуальних норм, яка має визначений порядок встановлення, використання та припинення дії, зміст та прояви якої перебувають у динамічному розвитку, обумовленому потребами суспільства та особливостями правової системи [7].

Таким чином, ознаки джерела кримінально-процесуального права будуть наступні:

- 1) є формою об'єктивізації (закріплення) кримінально-процесуальних норм;

- 2) має нормативний характер;
- 3) має обов'язковий характер та визнання з боку держави;
- 4) відкритість та загальнодоступність, яка проявляється головним чином у загальному доступі до джерела кримінально-процесуального права та необхідності оприлюднення норм, що містяться у відповідному джерелі;
- 5) має системний та ієрархічний характер.

Знов ж таки, на нашу думку, автор збільшує обсяг поняття за допомогою зазначення характеристик, які належать усім офіційним документам держави, які теж мають «визначений порядок встановлення, використання та припинення дії». Теж саме можна сказати й про ознаки джерел кримінально-процесуального права: від 2 до 5 – це характеристики практично всіх джерел права, а не лише кримінально-процесуального.

Також необхідно зауважити, що складності визначення ознак джерел саме кримінально-процесуального права додає включення до них Конституції, з її особливим положенням у системі національного законодавства в Україні.

Мова йде про принцип верховенства Конституції, під яким розуміють три основні елементи: Конституція є найвищим фундаментальним позитивним правом; твердість Конституції, що означає своєрідний конституційний імунітет від втручання законодавчої влади; визнання неписаних конституційних принципів, з якими пов'язана характеристика принципу верховенства права [8]. Це єдиний національний правовий акт, який сам визначає свою особливу юридичну силу. Конституція наділена особливою, найвищою юридичною силою. Жоден правовий акт не може бути поставлений в один ряд із Конституцією. Найвища юридична сила чинного Основного Закону прямо передбачена ст.8. Це означає, що вона має верховенство над іншими законами, що всі норми й інститути поточного законодавства повинні відповідати нормам та інститутам Конституції [9]. Норми основного джерела кримінально-процесуального права – КПК України, так само як і норми інших джерел цієї галузі права, мають відповідати нормам Конституції, деталізувати і розвивати її положення.

Норми Конституції є нормами прямої дії. Як слушно зазначають В.Я. Тацій і Ю.М. Тодика, положення Конституції про пряму дію конституційних норм не відкидає, а вимагає ґрунтовного забезпечення нормативного регулювання суспільних відносин поточним законодавством [10]. Пряме застосування Конституції – окремий випадок «саморегуляції», подолання колізій правових норм, ієрархічних колізій, прогалин у нормативних правових актах [11]. Таким чином, підкреслюється органічний взаємозв'язок нормативно-правових актів і Конституції. Нормами прямої дії, які потребують конкретизації в кримінальному судочинстві, є положення, що містяться в статтях 29-33, 55-63 Конституції. Це положення підсилює значення і в цілому визначає статус ряду процесуальних норм.

Таким чином, на підставі вищевикладеного та використовуючи наукові розробки інших вчених, ми пропонуємо визначити джерело кримінально-процесуального права як форму об'єктивізації системи процесуальних норм, які врегульовують сферу суспільних відносин, пов'язаних із кримінальним судочинством. Ознаки джерел кримінально-процесуального права пропонуються наступні:

- 1) Завжди містять норми процесуального характеру.
- 2) Сфера впливу конкретних норм – кримінальне судочинство.
- 3) Містять норми, що врегульовують правовідносини, у яких однією із сторін завжди є держава.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фаткуллин Ф.Н. Советский уголовно-процессуальный закон / Ф.Н. Фаткуллин // Советский уголовный процесс. – М., 1980. – С. 49-52.
2. Кобликов А.С. Советский уголовный процесс / А.С. Кобликов. – М., 1972. – Книга I. – С. 31–32.; Гуткин И.М. Советский уголовно-процессуальный закон / И.М. Гуткин // Советский уголовный процесс. – М., 1972. – С. 27-30.

3. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України та деяких інших законодавчих актів України в зв'язку з утворенням податкової міліції: Закон України від 05 лютого 1998 року // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 26. – Ст. 149.
4. Про внесення змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України щодо посилення боротьби з порушеннями бюджетного законодавства: Закон України від 07 жовтня 1997 року // Голос України. – 1997. – 29 жовтня.
5. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про боротьбу з корупцією»: Закон України від 11 червня 2009 року // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 17. – Ст. 306.
6. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України: Навч. посіб / Є.Г. Коваленко – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 32-33.
7. Кухнюк Д.В. Судовий прецедент як джерело кримінально-процесуального права України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Д.В. Кухнюк. – К., 2008. – 17 с.
8. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції / С. Шевчук. – Х.: Консум, 2002. – 292 с.
9. Юридический энциклопедический словарь / Гл. ред. А.Я. Сухарев; Ред. кол.: М.М. Богуславский, М.И. Козырь, Г.М. Миньковский и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1984. – С. 148.
10. Тацій В. Проблеми становлення сучасного конституціоналізму в Україні / В. Тацій, Ю. Тодика // Право України. – 2001. – № 6. – С. 6-11.
11. Ершов В. Прямое применение Конституции РФ. От решения Пленума Верховного Суда РФ до постановления Конституционного Суда РФ / В. Ершов // Российская юстиция. – 1998. – № 10. – С. 3-4.

УДК 343.16:347.96(477)

ПОНЯТТЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОРГАНІВ, ЩО ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ: СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

Лукашевич В.Г., д.ю.н., професор, Заслужений юрист України

*Інститут права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету*

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану наукової розробки та нормативного забезпечення понять «правоохоронна діяльність» і «правоохоронні органи», визначено їхні відмінні риси та позначені напрями подальшого теоретичного вивчення та застосування в правозастосовчій практиці й нормотворенні.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, оперативно-виконавча діяльність, діяльнісний підхід, нормативний аналіз, функціонально-цільовий підхід, форми правоохоронної діяльності, правоохоронні органи.

Лукашевич В.Г. ПОНЯТИЕ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ОРГАНОВ, КОТОРЫЕ ЕЕ ОБЕСПЕЧИВАЮТ: СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ / Институт права имени Владимира Сташиса Классического частного университета, Украина

Статья посвящена исследованию современного состояния научной разработки и нормативного обеспечения понятий «правоохранительная деятельность» и «правоохранительные органы», определены их отличительные черты и обозначены направления дальнейшего теоретического изучения и использования в правоприменительной деятельности и нормотворчестве.

Ключевые слова: правоохранительная деятельность, оперативно-исполнительная деятельность, деятельностный подход, нормативный анализ, функционально-целевой подход, формы правоохранительной деятельности, правоохранительные органы.